

Владимир М. Коларић¹
Завод за проучавање културног развитка, Београд
Висока школа за комуникације, Београд
Вук Б. Вукићевић²
Завод за проучавање културног развитка, Београд
Београд (Србија)

УДК 316.7(497.1)"194/198"
008:321.74(497.1)
Преједни научни рад
Примљен 27/08/2018
Измењен 04/01/2019
Прихваћен 10/01/2019
doi: [10.5937/socpreg52-18690](https://doi.org/10.5937/socpreg52-18690)

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ САМОУПРАВЉАЊА: ИДЕЈНО-ВРЕДНОСНЕ ОСНОВЕ И МОДАЛИТЕТИ

Сажетак: У раду се указује на значај који је култура имала у пројекту југословенског социјалистичког самоуправљања и истражују се, у првом реду, доктринарна тумачења културе као ресурса, интегративног фактора друштвено-политичког система и идејно-вредносног регулатора. Истражују се различити модалитети културне политике у контексту социјалистичког самоуправљања и предлаже модел њихове класификације, којим би јасније могле да се осветле особености културне политике социјалистичког самоуправљања и сагледа њихова релевантност за наше време. С обзиром на схватање културе као интегралног дела пројекта изградње социјалистичког самоуправног друштва, који уједно представља и његову „срж“, неуспех пројекта југословенског социјалистичког самоуправљања би могао да буде посматран не као пре свега политички или економски, него као неуспех на плану културе.

Кључне речи: социјалистичко самоуправљање, култура, културна политика, Југославија.

У процесу изградње социјалистичког самоуправљања, који се у садејству са политиком несврставања налазио у средишту идеологије „трећег пута“ у условима блоковске поделе света, а за који се после сукоба са Совјетским Савезом определила СФР Југославија,³ култура је имала важну улогу. Поред тога што је представљала ресурс подложен институционалном регулисању и поље остваривања јавног интереса у склопу мера културне политике као јавне политике у области културе,⁴ она

¹ vladimirkolaric75@gmail.com

² vuk.vukicevic@zaprokul.org.rs

³ Социјалистичка Југославија, од завршетка Другог светског рата до њеног распада почетком деведесетих година двадесетог века, у овом раду ће бити именована као Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) или само Југославија, без обзира на промене у називу.

⁴ О појмовима културне политике, као и демократизације и културне демократије, већ смо дискутовали (в. Vukićević & Kolarić, 2018).

је такође имала улогу колико мотивационо-интегративног фактора толико и циља опсежних друштвених промена које је најављивао овај амбициозни пројекат.

Улога културе је, при том, била ретко систематски излагана у законодавним и планским документима различитих нивоа власти и партијских органа, и њена улога у друштвеном развоју ређе је издвојено анализирана, него што је случај са, на пример, ресором образовања. Што не значи да култура није била имплицитно и свеобухватно присутна како у поменутим документима, тако и у поставкама оснивача и најзначајнијих заступника југословенске варијанте социјалистичког самоуправљања, до те мере да већину кључних питања заснивања, унутрашњих противречности и конфликта, као и циљева идеје социјалистичког самоуправљања можемо мање или више непосредно повезати са питањима културе.

Социјалистичко самоуправљање од почетка је замишљено као „стваралачки” одговор на сукоб са Совјетским Савезом, који се на тај начин представљао пре свега као концептуално-доктринарно разилажење, а социјалистичко самоуправљање не само као критички одговор на бирократско-статистичку тенденцију у совјетској пракси социјализма, него стваралачки напор ка остварењу социјализма заснованог на „правилном” тумачењу марксистичких и марксистичко-лењинистичких идејних и идеолошких претпоставки.

Указујући на историјски континуитет идеје самоуправљања, југословенски аутори идеју социјалистичког самоуправљања заснивају на идеји Карла Маркса (Marx) о револуционарној улози радничке класе и теорији одумирања државе, затим Марксовим и Енгелсовим (Engels) анализама револуционарних искустава Париске комуне и Лењиновој (Ленин) концепцији совјета, при чему се „у том концепту социјализма посебна пажња поклања друштвеном власништву, које се означава као основа самоуправљања, укидању класне природе друштва и експлоатације и потпуном укидању дуализма оних који владају и оних над којима владају” (Marković, 2001, стр. 10). Самоуправљање је „суштина социјализма”, а његов циљ „остваривање самоуправне организације радничке класе уз остале самоуправне структуре друштва – од основних производних самоуправних јединица до највиших сфера управљања друштвом” (Vranicki, 1985, стр. 8).

У доктринарном смислу, југословенска верзија „новог пута социјализма” није се заснивала (само) на спознајном и практичком активирању „Раних радова” Маркса и Енгелса, већ на могућностима Лењиновог тумачења неких идеја ових аутора, изнетим у књизи „Држава и револуција”. Превазилазећи супротност између Марксове дефиниције државе као „производа и израза непомирљивих класних супротности” и замисли о држави као „пролетаријату организованом као владајућа класа”, у контексту Енгелсових идеја о ишчезнућу и о одумирању државе, Лењин однос између револуционарне класе и државе тумачи у следећим категоријама: када говоримо у укидању државе говоримо о „укидању државе буржоазије од стране пролетерске револуције”, док се речи о одумирању „односе на остатке пролетерске државности после социјалистичке револуције” (Lenin, 1979, стр. 21), с обзиром на то да је пролетаријату држава потребна „само ради гушења отпора експлоататора, а руководити тим гушењем може само пролетаријат као једина до краја револуционарна класа” (Lenin, 1979, стр. 27).

Овако изражена напетост између појма државе и партиципативне идеје самоуправљања, а у контексту истраживања улоге и значаја културе у социјалистичком самоуправљању, наводи нас да се најпре позабавимо самоуправно социјалистичким схватањем улоге културе као ресора и односа између државе и културе у систему социјалистичког самоуправљања, затим интегративних функција културе у правцу остваривања нових друштвених и институционалних форми и, најзад, улоге културе у мотивисању превладавања државе и постојећих друштвених односа у циљу свеобухватне трансформације друштва и људског живота у целини.

Разматрајући документе са кључних партијских конгреса, као основе доктринарног (наспрам институционално-регулативног) приступа, запажамо да је већ на Шестом конгресу Комунистичке партије Југославије/Савеза комуниста Југославије (КПЈ/СКЈ, 1952) култура имала квантитативно невелико, али функционално важно место у образлагању и „одбрани” декларативних ставова изнетих на Конгресу. Тако се наводи да „партија мора и треба да омогућава, подстиче и усмерава развита у правцу стварања социјалистичке културе и социјалистичка култура се може развијати само у условима слободе мишљења и културног стваралаштва” (Imširović, 1991, str. 72). Интегришући културу у целину изградње државног, друштвеног и идеолошког система, „Партија” јој даје специфичну улогу у такозваној „борби идеја”, као основни критеријум слободе мишљења и културног стваралаштва одређујући „идејност”, односно изражавање „схватања која Партија сматра саобразним интересима социјалистичке заједнице” (Imširović, 1991, str. 76).

На Седмом конгресу КПЈ/СКЈ (1958) постављени су доктринарни темељи „друштвеног самоуправљања” као „друштвено-политичке основе социјалистичке демократије”, а уједно и „форме одумирања државе и власти” (Imširović, 1991, str. 116). Држава, у „процесу одумирања”, на овај начин је све мање „државна сила, а све више јединствени систем територијално-политичке самоуправне организације на раним нивоима, од општине до федерације са својим јавним стручним службама потчињеним самоуправним изборним друштвеним органима” (Imširović, 1991, str. 114). У документима овог конгреса није посебно издвајана специфичност ресора културе у процесу изградње новог друштвеног система, већ је она и даље сагледавана са становишта „идејности”.

Поред разраде концепта тржишне самосталности радних колектива, Осми конгрес КПЈ/СКЈ (1964) отвара ново поље питања које ће имати значајне импликације за разумевање културе у контексту система социјалистичког самоуправљања. У контексту који истражујемо, кључна последица на конгресу инициране „изградње новог економског система” у циљу „деетатизације средстава одлучивања на свим нивоима власти” и укључивања југословенске привреде „у међународну поделу рада”, било је залагање за „националну економску солидарност”, односно „слободно деловање економских законитости робне производње”, што ствара услове за реализацију „економске самосталности сваког народа у југословенској федерацији” (Imširović, 1991, str. 158).

Култура се на овај начин, с једне стране укључује у специфичну социјалистичку варијанту „тржишне утакмице”, док се, с друге, како у институционалном тако и у идентитетском смислу везује за републичке, односно националне, контексте, при чему ће проглашавање такозваног „делегатског система” и „договорне економије” у

још већој мери нагласити изазове који се стављају пред ресор културе као чиниоца државног и друштвено-економског система. На Десетом конгресу, поред тога, са тенденцијом да се федерација стави у функцију „државности и суверенитета република и покрајина”, експлицитно се наглашава повратак идејном вођству Партије, које „не толерише и неће толерисати различите теоријско-методолошке оријентације у науци и филозофији” (Imširović, 1991, str. 191), са јасним импликацијама на културу.

Могло би се рећи да током седамдесетих година двадесетог века, у доба одржавања Десетог конгреса 1974. године и исте године донетог Устава СФРЈ, почиње са систематским истраживањима културе као ресора институционално и доктринарно интегрисаног у државни и друштвено-политички систем земље, као и темељнијим истраживањима која би водила осмишљавању прецизнијих и детаљнијих мера културне политике. Ово је свакако повезано, како са међународним трендовима у развоју културне политике, тако и унутрашњим потребама које су водили јаснијем осмишљавању улоге културе у „идејној борби” и наставку све сложенијег модела социјалистичког самоуправљања.

Један од заснивача културне политике у Југославији предмет културне политике одређује као „проучавање друштвених, материјалних, институционалних и других аспеката развитка културног стваралаштва и могућности за распрострањавање културних вриједности у кругу свих припадника једне друштвене заједнице” (Prnjat, 1979, str. 7), залажући се, у складу са тенденцијама културне политике европских земаља и међународних организација ка демократизацији културе и културној демократији, за интегративни модел према ком се културна политика јавља „као својеврстан облик регулисања и усаглашавања духовних, креативних енергија једног друштва према владајућим друштвеним односима” (Prnjat, 1979, str. 44).

Место ресора културе у државном и друштвено-политичком систему било је, с једне стране, посматрано са становишта „економских успеха” социјалистичког самоуправљања, према којима је у периоду од 1947. до 1977. године „друштвени производ увећан шест пута”, уз стопу раста од 8,6 % у периоду 1953-1964, [која је] била једна од највећих у свету” (Latifić, 1978, str. 13).⁵ С друге стране, управљање ресором културе морало је бити усклађено са општим принципом социјалистичког самоуправљања по ком „управљање друштвеним пословима и политика одлучивања у друштву, у условима друштвене својине над средствима за производњу, губе традиционална својства и добијају нову социјалну садржину” (Kožul, 1975, str. 7).

Култура као ресор, на тај начин, мора бити организационо и „идејно” интегрисана у систем социјалистичког самоуправљања, које „није само политичка, него и економска и јавна и социолошка категорија” (Kožul, 1975, str. 18). Једно истраживање, стога, јасно одређује Савез комуниста Југославије као субјекат који је „афирмисао и утемељивао” културну политику, нарочито у првим годинама развоја социјалистичког самоуправљања, са тежњом повратку – извесним бирократским и технократским „деформацијама” помућеном – идејном вођству „Партије”. Оваква доктринарна поставка питања управљања ресором културе омогућава да се превазиђе неусаглашеност између нужности управљања и императива смањене улоге државе, уз очување идеје о значајној улози културе у „идејној борби”. Стога се

5 Ови подаци су у појединим новијим студијама критиковани (в. Vuković, 2012, str. 453-454).

инсистира на тежњи самоуправном моделу управљања културом, „који апсолутно негира буџетски начин обезбеђивања средстава за културне делатности и тежи да искористи неке предности тржишног механизма у случају одређених културних доbara и услуга” (Nemanjić, Đokić, Stojković, 1981, str. 6).

Сагледавајући напетост између „државно-централистичких” и самоуправних тенденција друштвеног развоја, у овом истраживању издваја се неколико фаза развоја социјализма у Југославији, и улога и позиција културе у сваком од њих. Прву фазу, од 1945. до 1950. године, коју карактерише „револуционарни етатизам и почетак социјалистичке трансформације”, у домену културе обележава „културна униформност”, али и значајан пораст културних потреба. Друга фаза, од 1951. до 1964. године, представља „почетак самоуправне фазе друштва”, док трећу фазу, од 1965. до 1978. године, карактерише „деетатизација друштвених делатности”, која подразумева увођење „принципа дохотка” и оснивање „самоуправних заједница културе” (Nemanjić i dr, 1981, str. 10-29).

Залагање последње фазе социјалистичког самоуправљања „да се средства за развој културних делатности обезбеђују непосредним и слободним договарањем између заинтересованих страна” (Nemanjić i dr, 1981, str. 78), било је предмет упоредних апологија и критика, у настојању да се пронађе начин за оптималну примењивост принципа „договорне економије” у домену културе. При том се редовно инсистирало на нужности превладавања непосредног утицаја државних органа на културне делатности у оквиру „административно-бирокупатског начина финансирања културе”, који је водио стварању услова „за формирање отуђених центара моћи који подразумемијевају и борбу за утјецај и привилегије” (Hadžagić, 1979, str. 166), па тиме, додајемо, и повећан утицај таквих центара на „идејну борбу” као важну функцију културе у систему социјалистичког самоуправљања.

Све уочене противречности ове фазе самоуправљања наглашавају потребу за планским развојем културе заснованом на релевантним истраживањима, али и за појачаним идејним вођством „Партије” у култури као интегративном и усмеравајућем фактору.

На саветовању у Централном комитету Савеза комуниста Србије, одржаном априла 1973. године, на тему „Култура и самоуправни развој”, наглашавани су управо идејни проблеми у успостављању основа самоуправног развоја у култури, наглашавајући да је, у процесу „ослобађања стваралаштва од присуства догматизма”, Савез комуниста пропустио да се у културној политици посвети „радикалном онемогућавању да се поменута сфера [култура] користи за афирмацију догматизма других идеологија” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1973, str. 6).

У „Програму развоја културе у СР Србији 1971-1980” као важном планско-стратешком документу културне политике, као дугорочни циљеви културног развоја означени су „изградња самоуправних социјалистичких односа као претпоставка демократизације и социјализације културе, постепено смањење разлика у културној развијености појединих крајева, интегрисање културе са општедруштвеним токовима, допринос културног стваралаштва и културних активности хуманизирању услова живота и афирмисању нове улоге личности” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1970, str. 3). Програм предвиђа све већу унутрашњу интеграцију културног система, као и интеграцију унутар целокупног друштвено-политичког система.

У складу са документом Савезног извршног већа под називом „Приступ концепцији плана развоја Југославије 1971-75. године”, Програм наглашава значајну улогу културе у привредним и друштвеним реформама, при чему је култура виђена као „један од покретача привредног и друштвеног кретања” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1970, str. 11). Аналитички документ „Развој културе у СР Србији ван територије САП за период 1981-1985” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1985, str. 11) још јасније везује културу за културно-политички императив остварења јавног, односно заједничког интереса, одређеног на нивоу целине друштвено-политичког система, који се пре свега сагледава у економским оквирима.⁶

Када је у питању улога културе у систему социјалистичког самоуправљања, прихватљив је закључак да је и поред декларативног и програмског става о „све-страном културном и научном развоју као циљу културне политике”, у „партијској интерпретацији социјалистичке културе и њеног развојка ова прокламована све-страност била редукована на своја квантитативна значења” и у пракси „спутавана и онемогућавана идејном борбом у име идејности (идејне чистоте, партијности) нове социјалистичке културе” (Imširović, 1991, str. 28-29). С друге стране, југословенска визија социјалистичке демократије градила се у, често полемичком, дијалогу са ис-куствима културне политике не само Совјетског Савеза и такозваних „народних демократија” него и западних парламентарних демократских држава, уз активну сарадњу и учешће у међународним институцијама и иницијативама из домена културне политике. У том смислу, култура је у систему социјалистичког самоуправљања имала већи значај од економско-политичког, па и пуког средства идеолошке кон-троле и симболичке саморегулације и саморепродукције идеолошког система, па чак и спољнополитичке легитимизације једнопартијског система.

Интегративна улога културе у социјалистичкој Југославији може се посматрати на више нивоа. Као „интегрисани образац људског знања, вредности и понашања” (Doknić, 2013, str. 191), култура може играти улогу у интеграцији на нивоу идеолош-ког система. Конкретно, „са својом когнитивношћу, афективношћу, прагматском и вредносном компонентом идеологија је комунизму била неопходна да би „форми-рала” људе, односно створила новог човека, који би одговарао захтевима постојећих егзистенцијалних услова” (Doknić, 2013, str. 12), у чему је незаобилазно место имала и култура.

У складу са оваквим схватањем улоге културе у процесима друштвено-поли-тичке и идеолошке интеграције је и разумевање културе као, поред економије и политике, једног од три основна подсистема друштвеног система, чија је улога у „интеграцији појединца у друштво”. Култура, према оваквом схватању, „одређује и економске и политичке организације, али је и сама њима одређена” (Horvat, 1984, str. 236).

С друге стране, уочена је могућност социјалистичког самоуправљања да, у условима оспоравања централизације и доминантне улоге државе представља ин-тегративни фактор на нивоу југословенске федерације. Према таквом схватању, како „стварно уједињење југословенских народа обухвата дијалектику повезивања класних и националних интереса у смислу битних интереса радничке класе”, то и

⁶ О парадоксима демократизације и модернизације у сфери културе у овом периоду (Mrđa, 2016, str. 124).

„социјална садржина југословенства данас није ништа друго до артикулација класних и националних интереса радничке класе на простору егзистенције југословенске вишенационалне заједнице” (Bakić, 1985, str. 12). Народе и народности Југославије, тако, повезују пре свега „јединствени интереси радничке класе и социјалистичко самоуправљање као револуционарна пракса која отвара могућности за националну и сваку другу равноправност” (Bakić, 1985, str. 29), чиме основни интегративни и идентитетски фактор у држави постаје „осјећај заједничке припадности самоуправној заједници” (Bakić, 1985, str. 133). На тај начин, социјалистичко самоуправљање добија интегративно-идентитетску улогу коју има култура, па се с правом може говорити не само о социјалистичком самоуправљању у култури и култури социјалистичког самоуправљања, већ и о социјалистичком самоуправљању као култури, у смислу идејно-вредносне и симболичке идентитетско-интегративне матрице.

Како се социјалистичко самоуправљање још од раних шездесетих година развијало у правцу охрабривања републичке, односно националне самосталности, па чак и суверености у односу на федерацију, култура се све више развијала у републичком, односно националном контексту, и све више, следећи институционално, економско и инфраструктурно осамостаљивање република и покрајина, добија интегративне функције на националном нивоу. Све чешће фокус полемике постаје питање националне равноправности као услова правилног развоја процеса социјалистичког самоуправљања, односа међурепубличких, у основи међунационалних односа, али и отварање питања национализма и националне хегемоније. Одривање од пројекта „југословенске нације”, као интегративног фактора на нивоу федерације, која је сагледавана као „идеолошка рационализација класне хегемоније буржоазије владајуће нације у условима унитарно-централистичке државе” (Bakić, 1985, str. 49), самоуправно-социјалистичка концепција почива на залагању на равноправности и стваралачкој сарадњи свих народа и народности који не губећи своје партикуларне особености, односно идентитете, добровољно ступају у самоуправну заједницу која представља „отеловљење тежњи и интереса равноправних људи и народа” (Bakić, 1985, str. 186).

Ипак, суштинска улога културе у развоју социјалистичког самоуправљања била је у изградњи новог идејно-вредносног система, трансформисаних друштвених односа, па и „новог човека” који ће моћи да одговори на изазове стварања једног друштва изграђеног на битно другачијим вредносним основама. Оваква улога културе је у складу са њеним одређењем као „историјски формираног комплекса нормативно-вредносних основа људске делатности” (Mamedov, 2013, str. 84), при чему смена историјских епоха није само „промена економског и политичког поретка, него је пре свега промена погледа на свет, чије језгро су вредности и култура” (Mamedov, 2013, str. 90).

Од почетка осмишљавања „југословенског пута социјализма” постојала је свест о потреби превазилажења у једној фази социјалистичког развоја неизбежног централнопланског привредног система, у смеру изграђивања „нове друштвено-економске структуре”, засноване на, како га је Борис Кидрич назвао, „планско-тржишном систему с демократским самоуправним облицима управљања и руковођења друштвеном привредом и друштвом”, што је захтевало „усклађивање карактера

привреде са карактером власти” (Merhar, 1979, стр. XI-XII), односно усклађивање доктринарних, управљачких и институционалних структура на свим нивоима државног и друштвено-политичког система.

Како примећује други значајан творац југословенског самоуправљања, Едвард Кардељ, „наше друштво је постало сложеније и структура његових производних снага се суштински изменила”, што је системско питање на које „Савез комуниста мора да да одговор” (Kardelj, 1979, стр. 19). У друштвеној свести, према Кардељу, „више не доминирају проблеми превладавања старог друштва”, него „однос према садашњости и даљем развоју социјалистичког самоуправног друштва” (Kardelj, 1979, стр. 24).

Заступници социјалистичког самоуправљања у његовој зрелој фази историјску трансформацију како и индивидуе тако и друштва, сматрају нужно повезаним са партиципативним својствима самоуправљања, па, према једном аутору, „нема историјски нове демократије без развоја самоуправних односа” (Vranicki, 1985, стр. 28). Тек на тај начин могуће је остварити циљ да „партиципирајући у управљању, борећи се за стално ширење партиципације док она не досегне пуно самоуправљање, радници свакодневно уче како контролирати своју судбину”, при чему они то чине „без туторства свезнајућих вођа” и „припремају се за самоодређење” (Horvat, 1984, стр. 345), које постаје „основна вриједност нове културе” (Horvat, 1984, стр. 236).

И водећи креатор пројекта социјалистичког самоуправљања у његовим различитим фазама, Едвард Кардељ, констатује да „срећу човеку не може донети ни држава, ни систем, ни политичка странка”, већ је „може себи створити само он сам” и то „не он сам као јединка, него само у равноправним односима са другим људима”. У складу са тим, „авангардне снаге социјализма и социјалистичко друштво могу имати само један циљ, а то је да, према могућностима датог историјског тренутка стварају услове у којима ће човек бити што слободнији у таквом личном изражавању и стварању да може слободно радити и стварати своју срећу”, што и „је[сте] самоуправљање” (Kardelj, 1979, стр. 195). Из ових речи је очито да самоуправљање има културне основе и циљеве, повезане са његовим темељним „овладавањем” не само – како је то често именовано код теоретичара марксизма-лењинизма – природом, него и целином људских односа, која доводи до темељне вредносно-идејне трансформације како појединачног човека тако и целокупног друштва, па и „човечанства” у целини. Својим слободним стваралачким деловањем човек „култивише” природу, себе самог и људске односе у смеру сопственог индивидуалног и колективног самоостварења као циља историјског процеса.

При овоме, како би се правилно разумеле описане идеје у контексту званичних верзија југословенског самоуправљања, самоуправна демократија не може бити одвојена од своје „класне суштине”, односно демократија „као облик политичког система може да се развија само у одређеној класној структури и у одређеној друштвеној свести која одговара таквој структури” (Kardelj, 1979, стр. 281).

У складу са тим, у оквиру социјалистичког самоуправљања тежило се формулисању културне политике која би у полемичком и „стваралачком” отклону од традиција како бирократско-административног руковођења културом у земљама „реалног социјализма”, тако до европског концепта јавних политика ослоњених на идеје демократизације културе и културне демократије, била усагла-

шена са целином друштвено-политичког система чији је декларативни и структурални циљ представљало остварење социјалистичке демократије, односно „истинског” социјалистичког друштва.

У разради идеје културне политике социјалистичког самоуправљања, најдаље је отишао Стеван Мајсторовић. За овог аутора култура је пре свега „међуделовање на личном, локалном, националном и међународном плану”, које подразумева „стално преиспитивање датих услова и оквира живота”, па „отуда култура није само оруђе мисли него и оруђе друштвене и политичке промене” (Majstorović, 1978, str. 24).

Циљ културне политике не би смело да буде само подстицање и регулисање „количинских промена” уместо „стварног мењања положаја човека”, односно стварања услова „који омогућавају човеку да се у свим облицима рада и свог деловања стваралачки испољава и потврђује, да ствара историју”, чиме култура постаје „унутрашња суштина и смисао укупних друштвених кретања” (Majstorović, 1978, str. 32).

На тај начин ни културна политика не сме бити изолована од других области људског знања и деловања, нити је њен предмет нека од остатка друштвеног кретања изолована и независна област. Њен истински циљ мора бити остваривање таквог положаја човека у друштву „који му омогућује свестрано лично и друштвено потврђивање”, односно „самоостваривање и социјализацију на основу људске узајамности” (Majstorović, 1978, str. 34), при чему се „перспектива самоуправљања” види као „организација рада који би сам по себи био култура”, где би се „култура, рад и друштво спојили у један појам” (Majstorović, 1978, str. 91-92).

Ово у пракси значи да би досадашње идеје демократизације културе и културне демократије требало да замени „социјалистичка културна демократија, заснована на делатној улози радних људи и њиховом колективном стварању друштвених и културних облика”. Мајсторовић, у закључку, констатује да самоуправљање „нема посебан културни програм нити оно претпоставља неко посебно схватање културе”. због чега „културни програм самоуправног социјализма није ништа друго до програм развоја самоуправног друштва и самоуправне социјалистичке демократије” (Majstorović, 1978, str. 92-93).

Култура је од самих почетака имала важно место у пројекту југословенског самоуправљања. Легитимишући се као „изворно социјалистички”, овај пројекат је себе видео не само у оквирима концепта „сопственог пута социјализма”, него и као могућност остварења пожељног облика социјалистичког друштва („стварног социјализма”), али и снажан стваралачки замах у смеру трансформације друштвених односа и човека самог, што је било немогуће без значајних трансформација на пољу културе.⁷

Културна политика је, у различитим фазама и схватањима реализације пројекта социјалистичког самоуправљања, била сагледавана на различите начине: као регулаторно-институционални механизам управљања ресором културе, као практична (јавна) политика намењена остваривању препознатих заједничких (јавних) интереса, као (унутар)системски механизам интеграције на различитим нивоима државног и друштвено-политичког система и, најзад, као интегрални део „програма развоја самоуправног друштва и самоуправне социјалистичке

⁷ На хегемони, у Грамшијевом смислу, аспект идеје „стварања нове социјалистичке културе” указује Јакововић (2012, str. 61).

демократије”, чија је „срж” и смисао заправо култура, односно изградња новог вредносно-идејног система, и тиме преображај људског друштва и човека самог у циљу његовог „ослобођења” и „самоостварења”. „Неуспех” пројекта југословенског социјалистичког самоуправљања, како год тумачили његове узроке, у том смислу би могао да буде посматран не као пре свега политички или економски, него као неуспех на плану културе.

Оваквим схватањем идеологија самоуправног социјализма била је усаглашена са, нарочито у тадашњем западном свету актуелним, тенденцијама преиспитивања такозваних „традиционалних” друштвених и културних вредности и идентитета и трагања за одрживим алтернативама, при чему је постојала свест о „културној” природи како постојеће „кризе” коју је требало превладати, тако и заснивања могућих решења. Потенцијална ексклузивност идеје југословенског социјалистичког самоуправљања била је у томе што је она, као таква и без обзира како вредновали њене резултате,⁸ експлицитно представљала званичан програм на државном нивоу, у ком култура никако није била на последњем месту, детектујући, непревладаним јазом између „идеала” и „реалности”, колико њене могућности толико и ограничења.

8 На ову „ексклузивност” указују многи савремени аутори, истичући „југословенски експеримент као златни рудник искуства”, од чијих се како позитивних аспеката, тако и „грешака и ограничења”, може много научити” (Јаковович, 2012, стр. 57). Такође, „Југославија је била једина национална економија легално организована на основу самоуправљања” (Flaherty, 1992, стр. 99), „луцидан покушај хуманизовања рада и односа међу људима” (Mitrović 2016), „изгубљена парадигма” (Liotta, 2001, стр. 1). И критичари социјалистичког самоуправљања са левице, који у њему виде „бирокарски државни капитализам прилагођен светском тржишту”, признају да, и „упркос краху тог система”, оно представља „наставак макар минималних традиција борбе, солидарности и самоорганизације” (Unkovski Korica 2015).

Vladimir M. Kolarić¹

Center for Studies in Cultural Development, Belgrade
College of Communication, Belgrade

Vuk B. Vukićević²

Center for Studies in Cultural Development, Belgrade
Belgrade (Serbia)

CULTURAL POLICY OF YUGOSLAV SELF-MANAGEMENT: CONCEPTUAL AND VALUE BASES AND MODALITIES

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper points to the importance of culture in the project of Yugoslav socialist self-management and explores, in the first place, the doctrinal interpretation of culture as a sector, an integrative factor of the socio-political system and conceptual-value regulator. Different modalities of cultural policy are explored in the context of socialist self-management and a model of their classification is proposed, which could more clearly clarify the peculiarities of the cultural policy of socialist self-management and perceive their relevance for our time. Given the understanding of culture as an integral part of the project of establishing a socialist self-managing society, representing its “core”, the failure of the project of Yugoslav socialist self-management could be viewed not as a primarily political or economic one, but as a failure in the field of culture.

Keywords: socialist self-management, culture, cultural policy, Yugoslavia.

In the process of establishing a socialist self-management system, which, together with non-alignment, was at the center of the ideology of the “third path” in the conditions of the bloc division of the world, set in SFR Yugoslavia after the conflict with the Soviet Union,³ culture played an important role. In addition to being a sector which was subject to institutional regulation and the field of ensuring public interest through the measures of cultural policy as a public policy in the field of culture,⁴ it also played a role of a motivational and integrative factor and the goal of extensive social changes announced by this ambitious project.

The role of culture was rarely systematically presented in legislative and planning documents of various levels of government and party bodies, and its role in social develop-

¹ vladimirkolaric75@gmail.com

² vuk.vukicevic@zaprokul.org.rs

³ From the end of the Second World War to its disintegration in the early 1990s, socialist Yugoslavia will be referred to in this paper as the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) or only Yugoslavia, regardless of the changes in its name.

⁴ We have already discussed the notions of cultural policy, democratization and cultural democracy (see Vukićević & Kolarić, 2018).

ment was rarely separately analyzed, compared to, for example, the education sector. But this does not mean that culture was not implicitly and comprehensively present both in the mentioned documents and in the standpoints of the founders and most important representatives of the Yugoslav variant of socialist self-management, to the extent that most of the key issues of establishment, internal contradictions and conflicts, as well as the aims of the idea of socialist self-management can more or less be directly linked to cultural issues.

From the beginning, socialist self-management was conceived as a “creative” response to the conflict with the Soviet Union, in this way represented as primarily conceptual-doctrinal divergence, while the socialist self-management was presented not only as a critical response to the bureaucratic and etatist tendency in the soviet practice of socialism, but also as a creative effort towards the realization of socialism based on the “correct” interpretation of Marxist and Marxist-Leninist ideas and ideological assumptions.

Pointing to the historical continuity of the idea of self-management, Yugoslav authors based their ideas on socialist self-management on Karl Marx’s idea about the revolutionary role of the working class and the theory of state extinction, Marx and Engels’ analyzes of the revolutionary experiences of the Paris Commune and Lenin’s conception of soviets, wherein “in this concept of socialism special attention is paid to social ownership, designated as the basis for self-management, abolition of the class nature of society and exploitation, and a complete abolition of dualism between those who rule and those over whom they rule” (Marković, 2001, p. 10). Self-management is the “essence of socialism” and its goal is “to achieve self-managing organization of the working class with other self-managing structures of society – from the basic self-managing production units to the highest spheres of society management” (Vranicki, 1985, p.8).

In the doctrinal sense, the Yugoslav version of the “new path of socialism” was not based (only) on a cognitive and practical activation of the “Early Works” of Marx and Engels, but on the possibilities in Lenin’s interpretation of some of these authors’ ideas, cited in the book “The State and Revolution”. Overcoming the contradiction between Marx’s definition of the state as “the product and expression of irreconcilable class antagonisms” and the idea of the state as “a proletariat organized as a ruling class”, in the context of Engels’ ideas of state abolishment and its withering away, Lenin interpreted the relationship between the revolutionary class and the state in the following categories: in terms of abolishment, “Engels speaks here of the proletariat revolution “abolishing” the bourgeois state, while the words about the state withering away refer to the remnants of the proletarian state after the socialist revolution” (Lenin, 1979, p. 21), given that the proletariat needs the state “only to suppress the resistance of the exploiters, and only the proletariat can direct this suppression, can carry it out. For the proletariat is the only class that is consistently revolutionary” (Lenin, 1979, p. 27).

This expressed tension between the notion of the state and the participatory idea of self-management, in the context of exploring the role and significance of culture in socialist self-management, leads us to first deal with a self-managing socialist understanding of the role of culture as a sector and the relationship between the state and culture in the system of socialist self-management, integrative functions of culture towards the realization of new social and institutional forms and, finally, the role of culture in the motivation for overcoming the state and existing social relations in order to achieve a universal transformation of society and human life in general.

Studying the documents from key party congresses, as the basis of the doctrinal (vs. institutional-regulatory) approach, we note that at the Sixth Congress of the Communist Party of Yugoslavia/League of Communists of Yugoslavia (KPJ/SKJ, 1952) culture had a quantitatively small, but functionally important place in the explanation and “defense” of declarative views stated at the Congress. It was thus stated that “the party must and should enable, encourage and direct development towards the creation of a socialist culture, and socialist culture can only develop under the conditions of freedom of thought and cultural creativity” (Imširović, 1991, p. 72). By integrating culture in the whole process of establishing state, social and ideological systems, the “Party” gave it a specific role in the so-called “battle of ideas”, determining “adherence to ideas” as the basic criterion of freedom of thought and cultural creativity, i.e. expressing “beliefs that the Party perceives to be in line with the interests of the socialist community” (Imširović, 1991, p. 76).

At the Seventh Congress of the KPJ/SKJ (1958), the doctrinal foundations of “social self-management” as “the socio-political basis of socialist democracy” were set, as well as the “forms of state and government extinction” (Imširović, 1991, p. 116). The state, in the “process of extinction”, is thus becoming “less and less a state power, and more a unified system of territorial and political self-managing organization at the early levels, from municipalities to the federation with its public professional services subordinate to self-managing electoral social bodies” (Imširović, 1991, p. 114). In the documents of this congress, the specificity of the culture sector in the process of building a new social system was not particularly emphasized, but was still viewed from the standpoint of “adherence to ideas”.

In addition to elaborating the concept of market independence of working collectives, the Eighth Congress of the KPJ/SKJ (1964) opened a new field of questions that would have significant implications for understanding culture in the context of the system of socialist self-management. In the context that we are exploring, the key consequence of “building a new economic system” in order to “de-etatize the means of decision-making at all levels of government” and the involvement of the Yugoslav economy “into the international division of labor”, initiated at the Congress, was the advocacy for “national economic solidarity”, that is, “free operation of the economic laws of commodity production”, creating the conditions for the realization of the “economic independence of every nation in the Yugoslav federation” (Imširović, 1991, p. 158).

In this way, culture was included in a specific socialist variant of the “market game”, on the one hand, while on the other, it was linked to republican or national contexts both in the institutional and identity senses, with the proclamation of the so-called “delegate system” and “negotiated economies”, further emphasizing the challenges placed before the culture sector as a factor in the state socio-economic system. At the Tenth Congress, with the tendency to place the federation in the function of “the statehood and sovereignty of the republics and provinces”, the return to the ideological leadership of the Party, which “does not tolerate and will not tolerate different theoretical and methodological orientations in science and philosophy”, was explicitly emphasized (Imširović, 1991, p. 191) with clear implications for culture.

It can be said that during the 1970s, at the time of the Tenth Congress and the adopted SFRY Constitution of 1974, a systematic research of culture as a sector institutionally and doctrinally integrated into the state and socio-political system of the country began, as well as more fundamental research leading to the development of more precise and

more detailed measures of cultural policy. This was certainly linked to both international trends in the development of cultural policy and internal needs leading to a clearer design of the role of culture in the “ideological struggle” and the continuation of an increasingly complex model of socialist self-management.

One of the founders of cultural policy in Yugoslavia determined the subject of cultural policy as “the study of social, material, institutional and other aspects of development of cultural creativity and the possibility of spreading cultural values in the circle of all members of the community” (Prnjat, 1979, p. 7), advocating, in line with the trends of cultural policy of European countries and international organizations towards the democratization of culture and cultural democracy, for an integrative model according to which cultural policy appears “as a special form of regulating and harmonizing spiritual and creative energies of a society towards the ruling social relations” (Prnjat, 1979, p. 44).

The place of culture in the state and socio-political system was, on the one hand, viewed from the point of view of the “economic success” of socialist self-management, according to which from 1947 to 1977 “the gross national product was enlarged six times”, with the growth rate of 8.6% in the period 1953-1964, [which] was one of the highest in the world” (Latifić, 1978, p. 13).⁵ On the other hand, the management of the culture sector had to be in line with the general principle of socialist self-management, according to which “the management of social affairs and decision-making policies in society, in the conditions of public ownership of the means of production, loses traditional properties and gains a new social content” (Kožul, 1975, p. 7).

In this way, culture as a sector must be integrated into the system of socialist self-management, which “is not only a political but also an economic, public and sociological category”, in terms of organization and “ideas” (Kožul, 1975, p. 18). One research, therefore, clearly identified the League of Communists of Yugoslavia as an entity that “affirmed and established” the cultural policy, especially in the first years of development of socialist self-management, with a tendency to return to the ideological leadership of “Party” – having been suppressed by certain bureaucratic and technocratic “deformations”. Such a doctrinal setting of the issue of managing the culture sector allows for overcoming the discrepancy between the necessity of governance and the imperatives of the reduced role of the state, while preserving the idea of the important role of culture in the “ideological struggle”. Therefore, there was an insistence on the self-managing model of culture management, “which absolutely negates the budgetary way of securing funds for cultural activities and seeks to exploit some advantages of the market mechanism in the case of certain cultural goods and services” (Nemanjić, Đokić, Stojković, 1981, p.6).

Taking into consideration the tension between “state-centralist” and self-managing tendencies of social development, this research differentiated several development stages of socialism in Yugoslavia, and the role and position of culture in each of them. The first phase, from 1945 to 1950, characterized by “revolutionary etatism and the beginning of socialist transformation”, was marked by “cultural uniformity” in the field of culture, as well as a significant increase in cultural needs. The second phase, from 1951 to 1964, represented the “beginning of the self-managing phase of society”, while the third phase, from

⁵ These data were criticized in some recent studies (see Vuković, 2012, pp. 453-454).

1965 to 1978, was characterized by “de-etatization of social activities”, which implied the introduction of the “principle of income” and the establishment of “self-managing culture communities” (Nemanjić et al., 1981, pp. 10-29).

The pursuit of the last phase of socialist self-management “to provide funds for the development of cultural activities by means of a direct and free agreement between interested parties” (Nemanjić et al., 1981, p. 78) was the subject of comparative apologies and criticism in an effort to find a way for an optimal applicability of the principles of “negotiated economy” in the domain of culture. In doing so, it was regularly insisted on the necessity of overcoming the direct influence of state authorities on cultural activities within the “administrative-bureaucratic way of financing culture”, leading to the creation of conditions “for the formation of alienated centers of power which include the struggle for influence and privileges” (Hadžagić, 1979, p. 166), and thus, we add, the increased influence of such centers on the “ideological struggle” as an important function of culture in the system of socialist self-management.

All the perceived contradictions of this phase of self-management emphasize the need for a planned development of culture based on relevant research, but also for an increased ideological leadership of the “Party” in the area of culture as an integrative and directing factor.

In the advisory meeting of the Central Committee of the League of Communists of Serbia, held in April 1973 on the topic of “Culture and Self-Managing Development”, the conceptual problems for establishing the basis of self-managing development in culture were emphasized, stressing that, in the process of “liberation of creativity from the presence of dogmatism”, the League of Communists failed to devote enough attention to cultural policy to “radically prevent the mentioned sphere [culture] from being used to affirm the dogmatism of other ideologies” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1973, p. 6).

In the “Cultural Development Program in the SR Serbia 1971-1980”, as an important strategic document of cultural policy, “the establishment of self-managing socialist relations as a prerequisite for the democratization and socialization of culture, the gradual reduction of differences in the cultural development of individual regions, the integration of culture into general social flows, the contribution of cultural creativity and cultural activities to humanizing living conditions and the affirmation of the new role of personality” were marked as long-term goals of cultural development (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1970, p. 3). The program envisaged an increasing internal integration of the culture system, as well as integration within the entire socio-political system.

In accordance with the document of the Federal Executive Council entitled “Approach to Yugoslavia Development Plan 1971-75”, the Program emphasized the important role of culture in economic and social reforms, with culture seen as “one of the initiators of economic and social movement” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1970, p. 11). The analytical document, “Development of Culture in SR Serbia outside the Territory of SAP for the Period 1981-1985” (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1985, p. 11), even more clearly linked culture to the cultural and political imperative of achieving the public common interest determined at the level of the whole socio-political system, primarily seen in economic frameworks.⁶

⁶ On the paradoxes of democratization and modernization in the sphere of culture in this period see Mrđa, 2016, p. 124.

Regarding the role of culture in the system of socialist self-management, it is reasonable to conclude that, despite the declarative and program attitude on “comprehensive cultural and scientific development as a goal of cultural policy”, in “the party interpretation of socialist culture and its development, this proclaimed versatility was reduced to its quantitative meanings” and in practice “obstructed and prevented by the ideological struggle in the name of adherence to ideas(ideological purity, partyism) of the new socialist culture” (Imširović, 1991, pp. 28-29). On the other hand, the Yugoslav vision of socialist democracy was built through, often polemical, dialogue with the experiences with cultural policy not only of the Soviet Union and the so-called “national democracies”, but also of the Western parliamentary democratic states, with active cooperation and participation in international institutions and initiatives from the domain of cultural policies. In that sense, in the system of socialist self-management, culture had a greater significance than the economic and political self-management and being a mere means of ideological control and symbolic self-regulation and self-reproduction of the ideological system, and even than the foreign policy legitimization of the one-party system.

The integrative role of culture in socialist Yugoslavia can be observed through several levels. As an “integrated pattern of human knowledge, values and behaviors” (Doknić, 2013, p. 191), culture can play a role in integration at the level of the ideological system. In particular, “with its cognitive, affective, pragmatic and value components, ideology was necessary for communism to “form” people, or create a new man who would meet the demands of existing existential conditions” (Doknić, 2013, p. 12), with culture having an unavoidable role in this.

In accordance with this understanding of the role of culture in the processes of socio-political and ideological integration, there is the understanding of culture as one of the three basic subsystems of the social system, in addition to economics and politics, whose role lies in the “integration of the individual into society”. Culture, according to this understanding, “determines economic and political organizations, but it is also determined by them” (Horvat, 1984, p. 236).

On the other hand, the possibility was perceived of socialist self-management to represent an integrative factor at the level of the Yugoslav federation in the conditions of contested centralization and the dominant role of the state. According to this understanding, as “the actual unification of the Yugoslav peoples encompasses the dialectic of connecting class and national interests in the context of the essential interests of the working class”, then “the social content of Yugoslavism today is nothing more than the articulation of the class and national interests of the working class in the area of the existence of the Yugoslav multinational community” (Bakić, 1985, p. 12). The peoples and nationalities of Yugoslavia are connected, above all, by “joint interests of the working class and socialist self-management as a revolutionary practice that opens the possibilities for national and all other equality” (Bakić, 1985, p. 29), thus making the basic integrative and identity factor in the state “a sense of common affiliation to a self-managing community” (Bakić, 1985, p. 133). In this way, socialist self-management acquired the integrative-identity role of a culture, so we can rightly discuss not only the socialist self-management in culture and the culture of socialist self-management, but also the socialist self-management as a culture, in terms of the ideological and symbolic identity- integrative matrix.

Since socialist self-management had been developing since the early 1960s in the direction of encouraging republican or national independence and even sovereignty in relation to the federation, culture was increasingly being developed in a republic or national context, and following the institutional, economic and infrastructural independence of the republics and provinces, it increasingly provided integrative functions at the national level. The focus of discussions was more often being placed on the issues of national equality as the condition for a proper development of the process of socialist self-management, inter-republic relations, which are basically inter-ethnic, as well as discussions on the issue of nationalism and national hegemony. Renouncing the project of a "Yugoslav nation" as an integrative factor at the federal level, viewed as "an ideological rationalization of the class hegemony of the bourgeoisie of the ruling nation in the conditions of a unitary-centralist state" (Bakić, 1985, p. 49), the socialist concept of self-management rested on advocating for equality and creative cooperation of all peoples and nationalities who, without losing their particular characteristics or identities, voluntarily enter a self-managing community representing "the embodiment of the aspirations and interests of equal people and nations" (Bakić, 1985, p. 186).

Nevertheless, the essential role of culture in the development of socialist self-management was to build a new ideological value system, transformed social relations, and a "new man" who would be able to respond to the challenges of creating a society built on significantly different values. Such a role of culture is in accordance with its definition as a "historically formed complex of normative and value bases of human activity" (Mamedov, 2013, p. 84), where the shift of historical epochs is not only "a change of the economic and political order, but primarily the changed view of the world, whose core lies in the values and culture" (Mamedov, 2013, p. 90).

Since the beginning of the creation of the "Yugoslav path of socialism", there was an awareness of the need to overcome an inevitable central planetary economic system, at one stage of socialist development, in the direction of building a "new socio-economic structure" based on what Boris Kidrič called "a planning-market system with democratic self-managing forms of governance and management of the social economy and society", which required "a harmonization of the character of the economy with the character of government" (Merhar, 1979, p. XI-XII), that is, the harmonization of doctrinal, managerial and institutional structures at all levels of the state and socio-political system.

As noted by another important creator of Yugoslav self-management, Edvard Kardelj, "our society has become more complex and the structure of its productive forces has changed fundamentally", which is a systemic issue that the "League of Communists must provide an answer for" (Kardelj, 1979, p. 19). In social consciousness, according to Kardelj, "the problems of overcoming the old society are no longer dominant", but "the relation to the present and future development of a socialist self-managing society" (Kardelj, 1979, p. 24).

The advocates of the socialist self-management in its mature stage considered the historical transformation, both of individuals and of society, to be necessarily related to the participatory characteristics of self-management, therefore, according to one author, "there is no historical new democracy without the development of self-managing relations" (Vranicki, 1985, p. 28). It is only in this way that it is possible to achieve the goal that "participating in the governance, fighting for the continued expansion of participation until full self-management, workers learn every day how to control their destiny", doing so "without

the tutoring of all-knowing leaders” and “preparing for self-determination” (Horvat, 1984, p. 345), which becomes “the basic value of the new culture” (Horvat, 1984, p. 236).

The leading creator of the project of socialist self-management at its various stages, Edvard Kardelj, stated that “neither the state, nor the system, nor the political party can bring happiness to a man”, but that “only he can create it, by himself and for himself” and not “he as an individual, but only in equal relations with other people”. Accordingly, “the avant-garde forces of socialism and the socialist society can have only one goal, that is, according to the possibilities of a given moment in history, to create conditions in which a person will be as free as possible in such personal expression and creation to work and create his own happiness, which “is self-management” (Kardelj, 1979, p. 195). It is obvious from these words that self-management had cultural bases and goals related to its fundamental “mastering”, not only of nature - as it was often explained by the theoreticians of Marxism-Leninism, but also of the whole of human relations leading to a fundamental value-conceptual transformation both of the individual and of the whole society, even “humanity” as a whole. By his free creative action, man “cultivates” nature, himself and human relations in the direction of his own individual and collective self-realization as the goal of the historical process.

With this, in order to properly understand described ideas in the context of the official versions of Yugoslav self-management, a self-managing democracy cannot be separated from its “class essence”, that is, democracy “as a form of political system can develop only in a certain class structure and in a certain social consciousness corresponding to such a structure” (Kardelj, 1979, p. 281).

Consequently, within the framework of socialist self-management, the aim was to formulate a cultural policy that would, in a polemic and “creative” deviation from the traditions of bureaucratic and administrative management of culture in the countries of “real socialism” to the European concept of public policies relying on the ideas of democratization of culture and cultural democracy, be harmonized with the whole of the socio-political system whose declarative and structural goal represented the achievement of a socialist democracy, that is, a “true” socialist society.

In elaborating of the idea of cultural policy of socialist self-management, Stevan Majstorović went the furthest. For this author, culture is primarily an “interaction on the personal, local, national and international plan”, which implies a “constant review of the given conditions and framework of life”, and “hence, culture is not only a tool of thought but also a tool of social and political change” (Majstorović, 1978, p. 24).

The goal of cultural policy should not be to stimulate and regulate “quantitative changes” instead of “really changing the position of man”, that is, creating conditions “which enable man to creatively manifest and confirm in all forms of work and action, to create history”, whereby culture becomes the “inner essence and sense of all social movements” (Majstorović, 1978, p. 32).

In this way, cultural policy must not be isolated from other areas of human knowledge and action, nor is its subject an area isolated and independent of the rest of social movement. Its true goal must be to lead to such a position of a man in a society “which enables his comprehensive personal and social confirmation”, i.e. “self-realization and socialization based on human reciprocity” (Majstorović, 1978, p. 34), whereby the “self-management perspective” can be seen as “the organization of labor which would be culture in itself”, where “culture, labor and society would be combined into one notion” (Majstorović, 1978, pp. 91-92).

In practice, this means that current ideas of democratization of culture and cultural democracy should be replaced by “a socialist cultural democracy, based on the acting role of working people and their collective creation of social and cultural forms”. Majstorović, in conclusion, states that self-management “does not have a special cultural program, nor does it presuppose a particular understanding of culture”, which is why “the cultural program of self-managing socialism is nothing but a program of development of self-managing society and self-managing socialist democracy” (Majstorović, 1978, pp. 92-93).

From the very beginning, culture had an important place in the project of Yugoslav self-management. Legitimizing itself as “originally socialist”, this project saw itself not only within the concept of “its own path of socialism”, but also as a possibility of achieving a desirable form of socialist society (“true socialism”), and a powerful creative momentum towards the transformation of social relations and the man himself, which was impossible without significant transformations in the field of culture.⁷

Cultural policy was, at different stages and perceptions of the realization of the project of socialist self-management, seen in different ways: as a regulatory and institutional mechanism for managing the culture sector, as a practical (public) policy aimed at achieving recognized common (public) interests, as an (inter)systemic mechanism of integration at various levels of the state and socio-political system and, finally, as an integral part of the “program of development of self-managing society and self-managing socialist democracy”, whose “core” and sense is actually culture, that is, the construction of a new value-concept system and the transformation of human society and man himself, with the aim of his “liberation” and “self-realization”. The “failure” of the project of Yugoslav socialist self-management, whatever its causes, could in this sense be viewed not primarily as a political or economic one, but as a failure in the field of culture.

With this understanding, the ideology of self-managing socialism was consistent with the current tendencies, especially in the then western world, of re-examining the so-called “traditional” social and cultural values and identities and pursuing sustainable alternatives, with awareness of the “cultural” nature of the “crisis” which had to be overcome, and the establishment of possible solutions. The potential exclusivity of the idea of Yugoslav socialist self-management was that, being as it was and regardless of how its results are evaluated,⁸ it explicitly represented the official program at the level of the state in which culture was by no means at the last place, detecting, through the unsurmountable gap between the “ideal” and “reality”, both its capabilities and limitations.

⁷ The hegemony aspect, in a Gramsci sense, of the idea of “creating a new socialist culture” was pointed out by Jakopovich (2012, p. 61).

⁸ Many contemporary authors pointed out this “exclusivity”, highlighting “the Yugoslav experiment as a gold mine of experience”, from whose positive aspects and “errors and limitations” a lot can be learned” (Jakopovich, 2012, p. 57). Also, “Yugoslavia was the only national economy legally organized on the basis of self-management” (Flaherty, 1992, p. 99), “a lucid attempt at humanizing labor and relations among people” (Mitrović, 2016), “a lost paradigm” (Liotta, 2001, p. 1). The critics of socialist self-management from the Left, who see it as “a bureaucratic state capitalism adapted to the world market”, admit that “despite the collapse of that system”, it represented “the continuation of at least minimal traditions of struggle, solidarity and self-organization” (Unkovski Korica, 2015).

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Bakić, I. (1985). *Yugoslavism from idea to realization*. Beograd: IŠRO Privredno-finansijski vodič [In Serbian]
- Doknić, B. (2013). *Cultural policy of Yugoslavia 1946-1963*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Flaherty, D. (1992). Self-Management and the Future of Socialism: Lessons from Yugoslavia. *Science & Society*, Vol. 56, No. 1, 92-108. Available at https://www.jstor.org/stable/40403238?newaccount=true&read-now=1&seq=8#page_scan_tab_contents
- Hadžagić, M. (1979). Self-management interest communities in culture. *Kultura*, Vol. 45-46, 166-177. Available at http://zaprokul.org.rs/pretraga/45_11.pdf [In Serbian]
- Horvat, B. (1984). *Political Economy of Socialism*. Zagreb: Globus [In Serbian]
- Imširović, J. (1991). *From Stalinism to Self-Management Nationalism*. Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju [In Serbian]
- Jakopovich, D. (2012). Yugoslavia's Self-management. In: T. Simpson (ed.) *Keep Space for Peace*, 57-63. London: The Spokesman. Available at <http://www.spokesmanbooks.com/Spokesman/PDF/117Jakopovich.pdf>
- Jović, B. (1986). *Organization of cultural life in SFRY*. Beograd: Udruženje za istraživanje samoupravne normativne delatnosti [In Serbian]
- Kardelj, E. (1979). *Political system of socialist self- management democracy*. Sarajevo: Svjetlost [In Serbian]
- Kožul, F. (1975). *Political culture of self-management*. Sarajevo: Svjetlost [In Serbian]
- Latifić, I. (1978). *Self-governing socio-management development of Yugoslavia 1947-1977*. Beograd: Savezni zavod za statistiku [In Serbian]
- Lenin, V. I. (1979). *The State and Revolution*. Beograd: BIGZ [In Serbian]
- Liotta, P. H. (2001). Paradigm Lost: Yugoslav Self-Management and the Economics of Disaster. *Balkanologie*, Vol. 5, No. 1-2, 1-18.
- Majstorović, S. (1978). *Culture and democracy*. Beograd: Prosveta [In Serbian]
- Mamedov, N. (2015). *Sustainable Development Culture*. Baku: Elm [In Russian]
- Marković, D. (2001). *Self-management from reality to utopia*. Beograd: Lokalna samouprava [In Serbian]
- Merhar, V. (1979). Preface. In B. Kidrič *Socialism and economy*, VII-XXXV. Zagreb: Globus [In Serbian]
- Mitrović, M. (2016, October, 28). Self-management: the future of one utopia. *Peščanik*. Available at <https://pescanik.net/samoupravljanje-buducnosti-jedne-utopije/> [In Serbian]
- Mrđa, S. (2016). *Democratic values and cultural participation in Serbia: politicological-cultural approach*. Doctoral dissertation. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd. Available at <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/7038> [In Serbian]
- Nemanjić, M, Đokić, R, Stojković, B. (1981). *The League of Communists of Yugoslavia and conceptual issues in culture*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka [In Serbian]
- Prnjat, B. (1979). *Cultural policy*. Beograd: Radnička štampa [In Serbian]
- Supek, R. (1971). The Controversy and Uncertainty of Yugoslav Self-Management Socialism. *Praxis* Vol. 37, 347-371 [In Serbian]

- Unkovski Korica, V. (2015, May, 2). Yugoslav self-management: management by labor or management of labor? *Marks 21*. Available at <http://marks21.info/jugoslovensko-samoupravljanje-upravljanje-radnistva-ili-upravljanje-radnistvom/> [In Serbian]
- Vranicki, P. (1985). *Self-management as a permanent revolution*. Zagreb: Cekade-SNL [In Serbian]
- Vukićević, V, Kolarić, V. (2018). Strategy for Cultural Development and Cultural Democracy. *Kultura polisa*, Vol. 35, 477-487. Available at <http://kpolisa.com/KP35/5-2%20VukicevicKolaric.pdf> [In Serbian]
- Vuković, S. (2012). *Serbian society and economy*. Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića [In Serbian]
- Zavod za proučavanje kulturnog razvitka (1970). *Cultural Development Program in SR Serbia 1971-1980*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka [In Serbian]
- Zavod za proučavanje kulturnog razvitka (1973). *Materials for counseling in the Central Committee*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka [In Serbian]
- Zavod za proučavanje kulturnog razvitka (1985). *Development of culture in SR Serbia outside the territory of Socialist Autonomous Provinces for the period 1981-1985*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka [In Serbian]